

svým čtenářům důležitou cestu zkoumání alternativních modernít v transformujících se ekonomikách a kulturách střední a východní Evropy.

Eunice Blavascunas
(Z angličtiny přeložil -mrs.-)

Davide Torsello: *Trust, Property and Social Change in a Southern Slovakian Village*

Münster, LIT Verlag 2003, 264 s.

Davide Torsello je Talian narodený v Lecce, neskôr študoval na univerzitách v Hirose a v Londýne, pričom obhájil svoju doktorskú prácu na Univerzite Martina Luthera v Halle-Wittenbergu a neskôr pôsobil na Collegium Budapest. Musím však dodať pre túto recenziu asi najdôležitejší údaj súvisiaci s autorovou profesionálnou biografiou. V období rokov 1999 až 2000 výskumne pôsobil 15 mesiacov na Slovensku. Zaujímavé je, že bol na „Maďaroch“, ako to často na Slovensku zvykneme hovoriť. Pre svoju prípadovú štúdiu sa podujal skúmať prevažne maďarskú obec na južnom Slovensku – Kráľovú nad Váhom (Királyfa – autor využíva v texte tento názov a budem tak robiť aj ja). Nakoľko sám pochádzam z podobného prostredia len o niekoľko desiatok kilometrov južnejšie a prežil som v teréne podobne dlhé obdobie v maďarsko-rómskej obci, tešil som sa na Torsellovu knižku. Môj záujem sa zvyšoval, nakoľko som ešte knižku nedržal vo svojich rukách, ale už som o nej veľa počul. Ani nie tak o jej obsahu, ako o fakte, že antropológ z cudziny píše o slovenskom vidieku. Neprekvapovalo ma to, lebo neexistuje mnoho zahraničných antropologických prác, ktoré sa zaoberajú Slovenskom, a dokonca nevznikli na objednávku zahraničných inštitúcií.

Zo začiatku som síce s niektorými postupmi autora nesúhlasil, zdali sa mi nedopracované alebo závery nedostatočne vyargumentované, ale postupne sa mi vy-

nárala „sila textu“, a tým som aj svoje názory prehodnocoval. Text ma strhol a rád by som Torsellovu knižku dal do pozornosti všetkým, ktorých zaujímajú témy dôvery, práce, vlastníctva, sociálnej zmeny či vidieka a každodennosti jeho obyvateľov. Pre mňa ako sociológa je veľmi inšpirujúci aj autorov spôsob analýzy a argumentácie. Opäť som si uvedomil, koľko je toho, čo sa môžeme my naučiť od antropológov, a čo oni od nás. Využitie interdisciplinárneho prístupu v súčasnej modernej vede je našťastie už úplnou samozrejmosťou. V tomto prípade sa ukázalo spojenie historického a antropologického prístupu ako veľmi plodné. „Historická hĺbka“ je podstatne bohatšia, ako ju bežne môžeme identifikovať v prípade etnologických prípadových štúdií. Zachytáva obdobie od konca 18. storočia do roku 2001. Využíva možnosti, ktoré mu ponúka množstvo metód od analýzy archívnych materiálov, cez rozhovor, pozorovanie až po dotazník, pri deskripcii transformácie lokálnej sociálnej štruktúry. Historické hľadisko objavíme aj v prípade identifikovania spôsobov, ako budujú ľudia svoje súčasné stratégie na základe svojich minulých skúseností. Ide o odhalenia diskontinuity alebo kontinuity s minulosťou a o dynamickú rekonštrukciu histórie, ktorá zahŕňa idey ako aj konkrétne správanie aktérov.

Tri hlavné teoretické koncepty, s ktorými autor pracuje, sú dôvera, vlastníctvo a sociálna zmena. Pri ich využívaní uvádza inšpiračné zdroje a postupne nám odhaľuje vlastný referenčný rámec. Výskumné okruhy analyzuje samostatne ako aj vo vzájomnej interakcii. Sledovaniu teoretických konceptov a historických období sa podriaďuje aj štruktúra práce.

Ako prvú si kladie otázku: Ako sa moc reprodukuje a čo ju ovplyvňuje? Torsello identifikuje stratégie, za pomoci ktorých určité skupiny dosiahli a udržali si moc, a spôsoby interakcie medzi jednotlivými ekonomickými skupinami. V 19. storočí to bol feudálny systém držby pôdy, ktorý le-

gitimoval pozíciu a moc veľkých vlastníkov pôdy (gazdov). Nakoľko absentovala v obci šľachta, vlastníctvo pôdy bolo vymedzujúcim znakom ekonomického a sociálneho statusu. Gazdovia sa za pomoci stratégií kontroly zdrojov pri procese dedenia a na sobášnom trhu vyhýbali fragmentácii pôdy. Pre sociálnu štruktúru obce v tomto období bola ale charakteristická existencia rozsiahlej vrstvy malých vlastníkov pôdy, resp. bezzemkov. Vytváranie vzťahov patrón-klient s chudobnejšími obyvateľmi obce znamenalo pre gazdov potvrdenie legitimity ich dominantnosti. Táto situácia sa nemenila ani po socialistickej revolúcii v roku 1948 až do roku 1959. V tomto roku boli poľia plne kolektivizované a v niektorých prípadoch dokonca násilným spôsobom.

Obdobie 60. až 70. rokov znamenalo zlomový moment v živote obce v socialistickej období. Bolo to obdobie konca predsocialistických mocenských vzťahov a období socialistickej transformácie. Kolektivizácia a budovanie Jednotného roľníckeho družstva (ďalej len Družstvo) sú kľúčové pri autorovej analýze. Konsolidácia roly Družstva v živote vidieckej komunity sa odohrala práve v tomto období. Významnú symbolickú úlohu mali pritom potomkovia bývalých gazdov. Druhým a tretím predsedom Družstva boli práve oni. „Odstigmatizovanie“ Družstva ako i jeho stále sa zväčšujúca ekonomická, ale i sociálna, kultúrna či politická úloha pre obec znamená zmenu k jeho pozitívnemu vnímaniu. Bolo to jedno z najdynamickejších období vývoja obce („zlaté roky“), ktoré ešte umocnila silná urbanizácia a rapídna industrializácia regiónu. Királyfa postupne stratila svoj „roľnícky“ charakter a hlboko sa rozvrátila štruktúra moci, ktorá sa dovtedy dlhodobo nemenila. Postupne získava moc socialistickej kádrová elita. Ako poznamenal jeden z Torsellových respondentov: „Tí, ktorí boli v minulosti dole, sa zrazu ocitli hore“. Dôsledkom pozitívneho prijímania Družstva bola práve aj legitimizácia zmeny sociálnej štruktúry.

Tretím obdobím z hľadiska histórie kolektivizácie bolo zjednotenie okolitých JRD do jedného veľkého mamutieho Družstva a presunutie manažmentu (tým pádom aj moci a kompetencií) do mesta v roku 1973. Vidiečania prišli o „svoje Družstvo“ a stalo sa pre nich abstraktnou entitou. Stratili silné puto a silné väzby, na ktorých sa zakladala každodennosť vo vzťahu k tejto inštitúcii (sprostredkovaná cez ľudí, ktorí ju v ich očiach zastupovali), a strácajú k nej dôveru. Postupne ale začali tkať nite svojich sociálnych väzieb na lokálne inštitúcie (obecne aj regionálne): zjednotené družstvo, priemyselné podniky, mestské a okresné administratívne centrá. Druhá polovica 20. storočia teda znamenala zavedenie nového prvku do sociálnej a ekonomickej mapy obce.

Podľa slov obyvateľov obce je obdobie po roku 1989 kritickým obdobím v jej histórii. Proces dekolektivizácie je sprievodným znakom tohto obdobia. Reštitúcia vlastníckych práv znamená dôležitú transformáciu v ekonomickej štruktúre obce. Sľubné začiatky a optimizmus ale pribrzdili legislatívne ťažkosti, fragmentácia pôdy v prípade reštitúcie, dlhé byrokratické procesy či nedostatok kapitálu. Začiatok podnikania s „pôdou“ sa ukázal v prípade mnohých ako nevhodná alternatíva. „Uspeli“ len tí, ktorí mali dva typy aktív: ekonomicke (pôda, stroje) a sociálne (spoločenské väzby a kontakty na lokálne inštitúcie). Nie sú to však potomkovia bývalých gazdovských rodín. Tým chýbajú kontakty, zosťarili a ich potomkovia sa už dávno z obce odsťahovali a o pôdu a prácu na nej nejavia záujem (dôsledok predchádzajúcich stratégií). Potvrdila sa úplná zmena lokálnej sociálnej štruktúry. Bohatí podnikatelia nie sú v súčasnosti tí, ktorý patrili medzi gazdov. Je to zistenie, ktoré nepotvrďuje závery rozšírenej debaty o „kulackej kontinuite“ (I. Szelényi).

Reštrukturalizované družstvo poskytuje a zaoštaráva do súčasnosti dôležité služby (prenajíma pôdu od vlastníkov ale-

bo samo prenájíma pôdu a stroje, predáva zvieratá a krmivo). Jeho existencia poskytuje v čase zásadných zmien pocit bezpečia a možnosť výberu, nakoľko pôda nie je „príťažou“. Aj preto pre ľudí zostáva nevyhnutným udržiavať sociálne väzby a kontakty na neho. Formálna a inštitucionálna štruktúra si vyžaduje spoliehať sa na neformálnosť a interpersonálnu dôveru.

Veľmi zaujímavá je analýza sféry práce, domáceho hospodárstva a spotreby. Napríklad práca doma („na vlastnom“) nadobudla v druhej polovici socialistického obdobia silný ideologický význam. Bol to symbol a prejav nespokojnosti so systémom, nakoľko práca vo formálnom zamestnaní ľudí nenaplnila a neumožňovala sebarealizáciu. Práca doma predeľovala súkromný a verejný život. Bola možnosťou ako zlepšiť životnú úroveň svojej (blízkej aj širokej) rodiny. Rodinná záhrada (skleník, fólia) znamenala základ pre vlastnú spotrebu ako i produkciu na trh. Tento model roľníckej ekonomiky znamenal, že rodinné polia definovali úlohy, postavenie jednotlivých členov v rámci rodiny a utvárali putá, vzájomnosť a reciprocitu medzi príbuznými. Na jednej strane dôsledky boli aj pozitívne, ale na strane druhej to znamenalo enormnú záťaž. Všetok voľný čas a energia išla do práce a udržiavania rodinných pút a nezostávalo na budovanie širších sociálnych väzieb mimo rodiny. Výskumy J. Szalai v Maďarsku, Z. Kusej na Slovensku či E. Tarkowskej v Poľsku poukazujú práve preto aj na určité negatívne dôsledky rodinných záväzkov a väzieb na možnosť mobilizovať sa z chudoby. Chudobnými sa ale Torsello nezaobera. Jeho pohľad sa sústreďuje najmä na vyššie a stredné vrstvy.

Pri politickej úrovni sa autor sústredil na zmenu vzťahov medzi obyvateľmi obce a pre nich dôležitými inštitúciami. Každodenný kontakt s roľníckym družstvom a obecnou samosprávou sa odzrkadľuje u väčšiny obyvateľov dôverou alebo nedôverou voči nim. Dôvera je nepriamo sprostredkovaná napríklad cez politické role

jednotlivcov, ktoré vidiecki obyvatelia spájajú s týmito inštitúciami. Autor nám to ukazuje cez príklady z procesu kolektívizácie, roly starostu a pod. Nedôvera v inštitúcie je u mnohých výsledkom ich predchádzajúcich skúseností, čo im však nebráni v interakcii s nimi. Torsello zdôrazňuje, že nestabilita a neistota generovala ambivalentnosť medzi názormi a činmi. Tento „manažment nejednoznačnosti“ má svoje korene v nedávnej minulosti a sprevádza ho aj vysoká miera inkonzistencie medzi tým, čo ľudia robia alebo hovoria na verejnosti a v súkromí.

Inšpiratívnym pozastavením je i pohľad na problematiku hodnôt, ktoré posilňujú dôveru v sociálnych interakciách. Autor pritom nezabúda ani na historický vývoj hodnotových orientácií u roľníctva v strednej Európe (najmä Maďarsko a Slovensko) a taktiež zdôrazňuje dôležitosť rodových rozdielov. Hodnoty vníma ako dynamický kód správania vznikajúci na morálnej báze, v ktorej sú reputácia, spohľadnosť, hodnovernosť a dôvera „vystavané a využívané“ obyvateľmi obce. Pri každodennej interakcii hodnotia seba navzájom na základe svojich osobnostných kvalít (vnímaných cez pracovné úspechy), rodiny pôvodu a minulých aktivít a skutkov pre lokálnu komunitu.

Fenomén dôvery využíva autor na skúmanie rozdielnych sociálnych rovín. Dôvera sa konštituuje v priestore rodiny, obce a interetnických vzťahov. Rodina (nukleárna i rozšírená) stabilne zostáva miestom dôvery. Postsocialistické obdobie ale znamená nárast nedôvery smerom ku ostatným dedičanom a inštitúciami. Nedôvera však neznamená blokujúcu silu v priamej interakcii. Aj napriek nej majú ľudia schopnosť budovať záväzky a recipročné vzťahy s ostatnými. V prípade Királyfy sa nepotvrdila Banfieldova hypotéza. Všeobecná nedôvera, orientácia na personálny a rodinný záujem totiž neutvára nedostatok kolektívnej akcie alebo apatiu smerom k politickým a občianskym otázkam. Pre sledova-

nú obec je charakteristický vysoký stupeň verejnej účasti na kolektívnych akciách, festivaloch, oslavách ako i v sociálnych a kultúrnych kluboch. Interetnická nedôvera neznamená nedôveru k Slovákom ako takým, ale skôr voči politike Slovenskej republiky. Vzájomná medzietnická interakcia je pokojná, takže manifestovaná nedôvera nezodpovedá realite. Na druhej strane sú však odsudzovaní tí, ktorí sa jazykovo asimilovali, čo znamená, že svoje deti zapísali do škôl s vyučovacím jazykom slovenským.

Torsellova kniha je o jednej špecifickej komunite. Možno by sme však podobne „napísanú“ históriu a súčasnosť našli aj v niektorých ďalších obciach na Slovensku, v Čechách, na Morave alebo v Maďarsku. Zachytenie sociálnej zmeny cez premeny sociálnej štruktúry a dôvery sa ukázalo ako veľmi prínosné. Taktiež snaha o komparáciu skúmaných tém s ďalšími komunitami v rámci Slovenska ako i mimo neho (najčastejšie Maďarska) ponúka nachádzanie podobných i rozdielnych charakteristík života vidieckych komunít v jednotlivých historických etapách ich vývoja. Torsello na opis zmeny využíva konkrétne ľudské príbehy, ale niekedy je nedôsledný. Príbeh ani jedného z jeho informátorov či jeho rodiny neprechádza všetkými témami ani obdobiami. Škoda. Ale aj napriek tomu som rád, že môžem napísať: Ak sa chcete dozvedieť o témach, ktoré nie sú v našej etnológii štandardne skúmané, a inšpirovať sa, siahnite po knižke Davide Torsella.

Roman Džambazovič

Davide Torsello: *Trust, Property and Social Change in a Southern Slovakian Village*

Münster, LIT Verlag 2003, 264 s.

Kniha Davide Torsella predstavuje materiálom bohatou, citlivou a historicky dôkladne podloženou štúdiu postsocialistickej situácie

ve venkovských oblastiach Slovenska. Autor sa opiera o dlhodobý terénny výzkum ve vesnici ležící na okraji oblasti osídlené maďarskou menšinou na južnom Slovensku (okres Šaľa v Podunajskej nížine). Datovou základňou jeho štúdie tvorí vedľa kvalitatívneho materiálu získaného rozhovory a zúčastneným pozorovaním řada historických pramenů a data z výběrového šetření provedeného samotným autorem. Zkoumaná vesnice se v minulosti nacházela v uherské části habsburské monarchie, avšak v roce 1918 se stala součástí Československa. Většina jejího obyvatelstva byla a zůstala maďarská, ale žije v ní i slovenská menšina. Z několika důvodů metodologické i osobní povahy však pro autora otázka etnicity není ústřední (srov. s. 2). Abych zmínila alespoň některá z témat vynořujících se opakovaně v celé studii, zajímají jej spíše sociální vztahy, hodnoty a důvěra; změny a kontinuita představ o sociální prestiži a významu vlastnických vztahů pro její dosažení; nebo změny a kontinuita ve způsobech vytváření sociálních vztahů a důvěry.

Díky svému detailnímu zaměření na jedno místo, jeho historii a současný vývoj Torsellova práce dobře zapadá do „holistické“ tradice rurální antropologie/etnografie ve střední a východní Evropě. Autor bohatě využívá literatury této školy, zejména studií o maďarském venkově (P. Bell, E. Fél a T. Hofer aj.), jak při vykreslování všeobecných charakteristik sociálního systému zkoumané vesnice, tak při specifických srovnáních. Důkladnost, s jakou se zabývá staršími příspěvky k této etnografii, včetně místních pramenů, silně podporuje dojem, že jde o velmi solidní studii. Zatímco jiné výzkumy západních antropologů provedené v témže regionu někdy postrádají historickou hloubku, Torsello intenzivně čerpá z regionálních i místních historických pramenů, a dodává tak své analýze dnešní situace výraznou diachronní dimenzi. Silné zaměření na vazby mezi minulostí a současností však mohlo mít také nezamýšlené metodologické důsled-